HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ'NİN LİSÂNÜ'L-ETİBBÂ ADLI ESERİNDEKİ TÜRKÇE ORGAN İSİMLERİ

Fatih KAYA¹

Özet

Söz varlığı incelemelerinde en önce ele alınan kelimeler insan hayatında öncelikli konumda bulunan kelimelerden olan bitki, hayvan, organ, yiyecek, içecek, akrabalık ve sayı isimleridir. Osmanlı sahasında kaleme alınmış sözlüklerde geçen bu gruptaki kelimelerin pek çoğu Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde tıbbi terminolojiyi oluşturmuştur. Bu terminoloji, daha sonraki dönemlerde kaleme alınmış eserlerde de kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı sahasında yazılmış en önemli tıp sözlüklerinden biri olan Lisânü'l-Etibbâ'nın da içerisinde barındırdığı tıp terimleri bakımından hayli zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Lisânü'l-Etibbâ'da geçen organ adlarının tarihî Türk lehçelerindeki durumu üzerinde durulacak, aynı zamanda bazı organ adlarının eserde farklı anlamlarda kullanıldığı eserden alınacak örneklerle ortaya konacaktır.

Anahtar kelimeler: Hezarfen Hüseyin Efendi, Lisânü'l-Etibbâ, organ isimleri, tıp terimleri.

TURKISH ORGAN NAMES IN HEZARFEN HUSEYİN EFENDİ'S WORKSHOP OF LİSÂNÜ'L-ETİBBÂ

Abstract

The words first handled are animal, organ, food, beverage, kinship and number names which are the words that are prioritized in human life. Many of the words mentioned in the dictionaries written in the Ottoman field have formed medical terminology in the works written in Old Anatolian Turkish period. This terminology continued to be used in later works. Lisânü'l-Etibbâ, which is one of the most important medical dictionaries written in the Ottoman field, has a rich content in terms of medical terms. In this study, the names of the organs in the Lisânü'l-Etibbâ in the historical Turkish dialects will be emphasized. At the same time, the use of some organ names in different meanings in the work will be presented with examples from the work.

Key words: Hezarfen Hüseyin Efendi, Lisânü'l-Etibbâ, organ names, medical terms.

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Dili ABD, e-posta: fatihkaya1977@gmail.com

GİRİŞ

Bilindiği gibi tıp ilmi, insanlığın başlangıcından beri var olduğu tahmin edilen bir bilim dalıdır. İslam öncesi Türkler arasında tıp ilmi hakkındaki bilgilere, 20. yüzyıl başlarında çeşitli ülkelerden araştırmacıların Türkistan bölgesinde bulup ülkelerinde götördükleri Uygurlara ait tıp içerikli yazmalar kaynaklık etmektedir (Gürkan 213: 89). Bu eserlerden elde edilen bilgilerden anlaşıldığına göre, yerleşik hayata geçen Uygurlar arasında tıp ilmi gelişme göstermiş ve pek çok tıp terimi bu dönemde meydana getirilmiştir (Batmaz 2013: 14). Osmanlılarda 14. yüzyılda büyük bir gelişme kaydetmiş, bu yüzyılda gerek çeviri, gerekse telif pek çok eser vücuda getirilmiştir. Anadolu’da yazılmış ilk Türkçe tıp eseri 13. yüzyılın başlarında kaleme alındığı tahmin edilen Tuhfe-i Mübârizî olmasına rağmen, tıp dilinin Türkçeleşmesi bu topraklarda 14. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır (Bayat 2010: 280).

Tarihi bilinen ilk çeviri tıp eseri, Aydınoglu Umur Bey’in (1340-1348) isteğiyle kaleme alınan Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi’dir. Bu eser, 13. yüzyılda yaşamış olan ünlü bitki bilimci İbnü’l-Baytar’ın Kitâbü’l-Câmi’ fi’l-Edviyeti’l-Müfrede adlı eserinden, kısaltılarak yapılmış bir tercüme niteliğindedir (Adıvar 1970: 13).

Türkçe telif niteliğinde kaleme alınan ve yazılış tarihi bilinen ilk eser İshak bin Murâd’ın Edviye-i Müfrede adlı eseridir. 1390 yılında Gerede yöresinde yazıldığı bilinen eserin yazarı hakkında fazla bir bilgi yoktur (Önler 1990: 1). Eserin adına elde bulunun nüshalarının hiçbirinde rastlanmamıştır. Esere Edviye-i müfrede ismi kitabın başlangıç kısmındaki şu bilgiden dolayı verilmiştir: “ammâ ba’du müsevvid-i beyâz ve ahkâr-ı ibâd İshak bin Murâd aslaha’l-lâhu şânehu diledi ki bu ellerde bulunur ve dahi Türkî dilinde adı bilinür **edviye-i müfredeyi** cem idüp bu beyâz içinde sevâda getüre” (Canpolat, Önler 2007: 11).

14. yüzyılda yazılan diğer bir tıp eseri de Kâmilü’s-Sinâ’a adlı eserdir. Eser, 384 (994) yılında ölen Ali bin el-Mecûsî’nin Kâmilü’s-Sinâ’atü’t-Tıbbiyye ya da Kitâbü’l-Melikî adıyla kaleme aldığı meşhur kitabıdır (Adıvar 1982: 20). Batıda Liber Regiuz adıyla bilinen eser iki ciltten oluşmakta, her iki cilt de makale adı verilen on bölüme ayrılmaktadır (Böler 2010: 14).

Bu dönemde yetişmiş önemli tıp alimlerinden biri de Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)’dır. Hacı Paşa’nın, daha önce Arapça yazmış olduğu iki eserini özetleyerek kaleme aldığı Müntahab-ı Şifâ adlı eseri 14. yüzyılın önemli tıp eserleri arasındadır. Hacı Paşa daha sonra bunun çok ayrıntılı ve öğrenilmesi güç olduğunu düşünerek ikinci kez Türkçe özetini yapmış ve adını Teshîlü’s-Şifâ koymuştur (Yelten 1993: 8).

Anadolu’da Türk tıbbı ile ilgili meydana getirilmiş bu ilk eserlerden başka yine bu yüzyılda kaleme alınmış olan Ahmedî’nin Tervîhü’l-Ervâh’ı, Hekim Bereket’in Tuhfe-i Mübârizî ve Hülâsa’sı, 15. yüzyılda yazılan İbn-i Şerîf’in Yadigâr’ı, Hekim Eşref bin Muhammed’in Hazâinü’s-Sa’âdet’i, Akşemseddin’in Maddetü’l-Hayât’ı ile Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin’in Akraadin Tercümsei, Cerrahiye-i İlhaniye ve Mücerrebname adlı eserleri Anadolu Türk tıbbının sayabileceğimiz önemli yadigârlarıdır (Yelten 1993: 8-9-10-11).

Bunlardan Şerafeddin Sabuncuoğlu’nun Mücerreb-nâme’si üzerinde çalışan Paki Küçük, çalışmasında organ adlarına özel bir bölüm ayırmış, eserde geçen 32’si Türkçe, 12’si Arapça ve 3’ü de Farsça olmak üzere 47 adet organ adı vermiştir. (Küçük 2010: 17-18).

Tercüme ve telif niteliğinde meydana getirilen tıp eserlerinin terminolojisi çoğunlukla Arapça ve Farsça olmakla birlikte gerek Doğu ve gerekse Batı kaynaklı başka dillerden de beslenmişti. Böyle olunca Anadolu sahasında bir de tıp terminolojisinin daha kolay anlaşılmasını sağlamaya yönelik, sayıları çok az olsa da, lûgat çalışmaları olmuştur.

Anadolu'da Osmanlı döneminde ortaya konan tıp sözlüğü niteliğindeki ilk eser, 1634 yılında vefat eden Kaysûnî-zâde Medyen b. Abdurrahman tarafından kaleme alınan Kâmusu'l-Etibbâ ve Nâmusu'l-Etibbâ adlı Arapça eserdir. Bu eser Mehmed b. Ahmed. b. İbrahim El-Edirnevî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Söz konusu bu çeviri Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp sözlüğüdür.

Başka bir tıp sözlüğü ise 1615 yılında Derviş Siyahî Lârendevî tarafından kaleme alınan Lûgat-ı Müşkilât-ı Eczâ adlı eserdir. Lârendevî eserini, Mısır başta olmak üzere birçok memleket gezerek, tıp âlimlerine, konuyla ilgili bilgi sahibi olan kişilere danışarak, tıp ve ecza alanında yazılmış birçok kitaptan da faydalanıp, anlamı bilinmeyen yabancı kökenli ilaç isimlerinin Türkçe karşılıklarını ve faydalarını öğrenerek ve sağlamasını yaparak yaklaşık on yılda tamamlamıştır. Eserde, Arapça, Farsça, Grekçe, Hintçe, Süryanice, Ermenice, İbranice şifalı bitki ve bitki köklerinin, şifalı taşlar ve killerin, çeşitli hayvan adlarının, birçok cevherin, çeşitli aşların, terkiplerin, macunların ve birçok tıbbî terimin Türkçe karşılıkları verilmiş, kimi zaman da bulundukları yerler, hangi hastalıklara iyi geldikleri ve nasıl kullanıldıkları hakkında açıklamalar yapılmıştır (Murad 2009: 11).

18. yüzyılın ikinci yarısında Ebulfez Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan Risâle-i Feyziye fî Lügâtî'l-Müfredâtî't-Tıbbiyye adlı eser, Osmanlı sahasında yazılmış bir diğer tıp sözlüğüdür. Eserde 3041 madde başı kelimenin anlamları verilerek, ilaç olarak kullanılmış bitki, maden ve hayvan adlarıyla hayvansal ürünler ve bazı tıp terimleri açıklanmıştır. Kelimelerin karşılıkları verilirken hangi dile ait oldukları da belirtilerek Türkçe ve diğer bazı dillerdeki karşılıkları verilmiştir (Doğan 2012: 6).

Osmanlı sahasında kaleme alınmış bir tıp terminolojisi sözlüğü de incelememizin esasını teşkil eden Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Lisânü'l-Etibbâ adlı eseridir. Lisânü'l-Etibbâ Arap alfabesine göre sıralanmış olan yirmi sekiz babdan oluşmaktadır. Her bab ise Arapça ve Farsça olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Her babda, ilk önce Arapça kelimeler karşılıkları ve açıklamalarıyla verildikten sonra "El-Fârsiyye" diye Farsça kelimeler verilir. Arapça kelimeler, kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Her fasıl kelimenin ikinci ünsüz harfine göre sıralanmıştır. Farsça kelimeler ise kelimenin ilk harfinin harekesine göre, "mefûha, meksûre ve mazmûme" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Sözlükte, Arapça madde başı kelimeler içinde Farsçadan Arapçaya geçmiş kelimeler bulunduğu gibi Farsça madde başı kelimeler içinde de Arapçadan Farsçaya geçmiş kelimelerin açıklandığı görülmektedir. Bundan dolayı sözlükte, hem Arapça hem de Farsça kelimelerin açıklandığı bölümlerde aynı kelimenin birkaç defa madde başında yer aldığı görülmektedir (Kaya 2018: 14).

Güven, Eski Anadolu Türkçesinin önemli tıp eserlerinden Kitâbu'l Müntahab fî't-Tıbb adlı eserindeki organ adlarını ele almış, eserde eski dönemde kullanılan organ adlarının yanısıra, eserin mellifi Abdulvehhâb bin Yusuf tarafından türetilen ya da onun vasıtasıyla dile kazandırılan pek çok Türkçe organ adını tespit etmiştir (Güven 2008: 111). Güven diğer bir çalışmasında ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış 16 eser, fonetik, semantik ve leksik özelliklerine göre ele almıştır. Çalışmada söz konusu dönemde dile kazandırılan pek çok tıp teriminin çoğunun tek kelimedenden oluştuğunu, bunlar arasında genel dilden ve halk ağızlarından gelmiş terimlerin kalıcı, müellif veya müstensiz tarafından üretilen terimlerin ise geçici olduğunu tespit etmiştir (Güven 2009: 109).

Gümüşatam, Eski Anadolu Türkçesi dönemi tıp metinlerinden olan Tertîb-i Mu'âlece'de yer alan organ adları ile kurulmuş tıp terimlerini incelemiş, çalışmasında söz konusu eserde belirlediği terimlerden yola çıkarak tıp dilinin Türkçeleştirilmesinde izlenen yol ve terimlerin yapı bilgisi özelliklerini tespit etmiştir (Gümüşatam 2009: 25).

Doğan, dilde temel kelimelerden sayılan ve güncel Türkçede kullanılan organ adlarını eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşımla ele almıştır (Doğan 2005: 141).

Çalışmanın amacı: Lisânü'l-Etibbâ adlı tıp sözlüğündeki Türkçe kökenli organ adlarının tarihî seyir içerisinde kullanımlarını ortaya koymaktır.

Çalışmanın yöntemi: Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayalı olarak yapılmış betimsel bir çalışmadır. Doküman incelemesi, araştırılacak konular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Çalışmada, Osmanlı dönemi tıp metinlerinden Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Lisânü'l-Etibbâ adlı eseri doküman olarak kullanılmıştır.

Verilerin Elde edilme süreci: Bu çalışmada yukarıda hakkında kısa bilgiler verilen Lisânü'l-Etibbâ adlı tıp sözlüğündeki Türkçe kökenli organ adları çıkarılarak Türkçe organ adlarının tarihî Türk lehçelerindeki kullanımları ile Türkiye Türkçesindeki kullanımları verilecektir. Bunun yanında eserde geçen organ adları anlam bakımından da değerlendirilecek, bir organ adının farklı anlamlarda kullanımı ile ilgili örneklerle de incelemede yer verilecektir. Çalışmada Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçelerindeki kullanımlar için Suat Ünlü tarafından hazırlanmış olan Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü ve Çağatay Türkçesi Sözlüğü'nden; Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı tarafından hazırlanmış olan Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nden; Ahmet Bican Erilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanıp 2013 yılında TDK tarafından yayımlanmış olan Divânü Lûgati't-Türk (Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin) adlı yayından yararlanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi ile karşılaştırma yaparken de Cem Dilçin'in Yeni Tarama Sözlüğü'nden, Yeni Tarama Sözlüğü'nde bulunamayan kelimeler için de Mehmet Kanar'ın Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü'nden, Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı II adlı çalışmasından veya Ali Cin tarafından hazırlanmış olan Süheyl ü Nevbahâr adlı çalışmadan yararlanılmıştır. Çalışmada madde başından sonra organ adının Türkiye Türkçesindeki karşılığı ve Güncel Türkçe Sözlük'teki anlamı verildikten sonra, madde başı olan organ adının tarihî Türk lehçelerindeki karşılıkları verilmiş, en sonda da Lisânü'l-Etibbâ'dan bir örnek cümle ile örneklendirilmiştir. Eğer varsa ilgili organ adının metindeki farklı anlamlarda kullanılışlarına dair de örnekler verilmiştir. Bazı organ adlarının bazı tarihî lehçelerdeki karşılıkları verilememiştir. Bu, söz konusu organ adının o lehçede kullanılmamış olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece taranan sözlüklerde ilgili organ adına rastlanmadığı için bunun karşılığı verilmemiştir.

LİSÂNÜ'L-ETİBBÂ'DA GEÇEN TÜRKÇE ORGAN İSİMLERİ

ağız: Ağız [Yüzde, avurtlarla iki çene arasında bulunan, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye yarayan ve besinlerin sindirilmeye başlandığı organ]; EUTS'de **ağız** 7; DLT'de **ağız** 34/20; KTS'de **ağız** 23; HTA'de **ağız** 30; ÇTS'de **ağız** 16; KPTS'de **ağız/aız/avuz** 4; TS'de **ağız** 16; LE'de “dili **ağızda** tetebbu' itdürmek” 58b/18. Ağız kelimesi Lisânü'l-Etibbâ'da temel anlamın dışında çeşitli yan anlamlarıyla da kullanılmaktadır. [kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı] “rahim **ağız**ı boğulmak” 80/1, “**Ağız**ı taracık şerbet kumkumaçıklarıdır.” 178b/17; [uç, kenar] “yaranuñ **ağız**ı bitüp oñulmak” 27a/4; [birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak] “Dört yol **ağızından** aldıkları toprakdur.” 56a/2; [kesici aletlerin keskin tarafı] “Altun uvağıdur ki keserken miqrâz **ağızından** dökülür.” 193a/16.

- alın:** Alın [Yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü] EUTS'de **alın** 11; DLT'de **alın** 52/37; KTS'de **alın**; ÇTS'de **alın** 35; HTS'de **alın** 40; KPTS'de **alın** 7; TS'de **alın** 20; LE'de “Kaş ile **alın** üstünde dökülen saç” 210b/13.
- arka:** Arka, sırt [Bir şeyin sırt durumunda olan yüzeyi] EUTS'de **arka** 20 DLT'de **arka** 76/64; KTS'de **arka** 53; ÇTS'de **arka** 51; HTS'de **arka** 50; KPTS'de **arha/arka** 10-11; TS'de **arha/arka** 23/24; LE'de “... gögsi içerü batup **arkası** taşra çıkuk kimsedir.”; bu kelime belirtilen anlamının yanı sıra [Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters yanı, ön karşıtı] anlamıyla da kullanılmıştır: “El **arkasında** hınırla bınır arasındaki tamar dur.” 19a/6.
- avuc:** Avuç [Elin parmak uçlarıyla bilek arasındaki bölümü, elin yarı yumulmuş biçimi] EUTS'de **adut** 6; DLT'de **avut** 54/40, **adut** 36/24; KTS'de **adut** 17, **awut** 76; HTS'de **avuc/awuc** 63; ÇTS'de **avuc/avuc** 73; KPTS'de **aviç** 16, **avuç** 17; TS'de **avuç** 29; LE'de “Bir **avuc** nesne ki bir tutam dahî dirler.” 179b/22.
- ayak:** Ayak [Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü]; EUTS'de **adaç** 3; DLT'de **ayak/adaç** 54/40; KTS'de **adaç/ayak/azaç** 7; HTS'de **adaç/ayağ/ayak** 64; ÇTS'de **adaç/adaç/ayağ/ayak/ayah/ażah/ażak** 74; KPTS'de **adaç/ayağ/ayak/ażak** 17; TS'de **ayak/ayağ/ayah** 30; LE'de “Bu Öırku'n-nisāó didükleri tamar yan başından **ayağının** serçe parmağına gelenece but içinde çekilmişdür.” 154b/16. Belirtilen anlam dışında bu kelime LE'de iki farklı anlamda daha kullanılmıştır. 1. [birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biri] “Sac **ayak**” 123a/19; 2. [hayvanlarda bacak] “Boynı ve **ayaqları** uzun, karnı ak bir büyük kuşdur.” 160a/9.
- bağarsak/bağırsak:** Bağırsak [Sindirim organının mideden anüse kadar olan, ince bağırsak ve kalın bağırsaktan oluşan bölümü], EUTS'de **bağarsuk/bağırsak/bağırsuk** 30-31; DLT'de **bağırsuk** 251/220; KTS'de **bağarsuk/bağırsuk** 89; HTS'de **bağarsuk** 73; KTS'de **bağarsuk/bağırsak/buvarsık** 21; ÇTS'de **bağırsak** 91; TS'de **bağarsık/bağırsak/bağırsuk** 34; LE'de “Adamın karnında **bağırsak** kesilmekdür ki karnın ağrısı dirler.” 53b/7.
- baldır:** Baldır, incik [Bacanın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü], EUTS'de **baltur** 32; DLT'de **baldır** 229/199; KTS'de **baldır** 94; ÇTS'de **baldur** 98; KPTS'de **baldır/baltır** 23; **baldır/baldur** 35; LE'de “**Baldır** tamarları yoğun olmağdur.” 94a/11.
- barmaç:** Parmak [İnsanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri]; KTS'de **barmaç** 97; HTS'de **barmaç** 79; KPTS'de **barmaç** 24; ÇTS'de **barmaç/barmağ/parmaç** 103; TS'de **barmah/barmaç** 36; LE'de “Ayak barmağlarının batnında olan şarkık etdür.” 99a/15.
- baş:** Baş, kafa [İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser]; EUTS'de **baş** 35; DLT'de **baş** 514/409; KTS'de **baş** 98, HTS'de **baş** 80; KPTS'de **baş** 24; ÇTS'de **baş** 105; TS'de 37; LE'de “Baş ki Fârsîde ser dirler.” 101a/3. “baş” kelimesi belirtilen anlamı dışında “baş” kelimesi Lisânü'l-Etibbâ'da farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Söz gelimi “Otuz yaşını geçip şakalı ve **başı** ağarmağa başlamak (6b/20)” ifadesinde [saç]; “tağ **başı** (36a/19)” ifadesinde [bir yerin tepe noktası]; “buğday **başı** 36b/9)” ifadesinde [başak]; “barmaç **başı** (31b/18), omaca **başı** (38a/8), zekerün **başı** (78a/6), emcek **başı** (79a/21)” ifadesinde [bir şeyin uç veya başlangıç noktası] anlamlarında kullanılmıştır.

beñ: Ben [Çoğu doğuştan, tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı]; EUTS'de **meng** 129; DLT'de **meñ** 601/493; KTS'de **beñ** 115; ÇTS'de **beñ** 120; KPTS'de **ben** 27; LE'de “**Beñ** ki Fârsîde hâl dirler.” 126a/1.

beñiz: Beniz [Beniz, çehre, yüz]; EUTS'de **mengiz** 129; DLT'de **meñiz** 65/9; KTS'de **meñiz** 535; HTS'de **mèñiz/meñiz** 385; KPTS'de **beñiz** 27, **meñiz/meniz** 181, **meyiz** 183; ÇTS'de **beñiz/biñiz/mèñiz/meñiz** 122; TS'de **beñiz** 42; LE'de “**Beñiz** müteğayyir olmak.” 120a/22.

beyni: Beyin [Kafatasının içinde beyin zarları ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal, dimağ]; DLT'de **miñi/mingi** 415/326; KTS'de **miñi** 541; HTS'de **beyni** 93, **meynin/mini** 391; KPTS'de **beyin/beyni/mey/eyin/meyni/miyin/miyni** 29; ÇTS'de **beyin/miye/meyin/meynen** 129; TS'de **beyni** 43; LE'de “**Beyniye** dahî ıtlâk olunur.” 222a/8.

biñar: Göz pınarı [Gözün burun tarafındaki ucu]; DLT'de **mıñar** 567/467; KTS'de **mıñar** 539; KPTS'de **bıngar** 30; ÇTS'de **buñar** 173; TS'de **buñar/biñar** 52; LE'de “Göz **biñarından** veca'Ö Öäriz olup ve gözün kapaqlarını açamaz ve aydınlığa bakamaz.” 136b/14. Lisânü'l-Etibbâ'da göz kelimesi ile birlikte kullanılan kelime su gözü, yani su kaynağına benzetme yoluyla terimleşmiştir.

bıyık: Bıyık [Üst dudak üzerinde çıkan kıllar]; DLT'de **bıdık** 190/162; KTS'de **bıdık** 123; HTS'de **bıyık** 95, **mıyık** 392; KPTS'de **bıyık/mıyık** 30; ÇTS'de **bıyığ** 133 **mıyığ** 757; TS'de **bıyık** 44; LE'de “**Bıyığı** ve saçalı tâze gelmiş yigitecik.” 222a/2.

bil: Bel [Göğüsle karın arasındaki bölge, vücudun ortası]; EUTS'de **bil** 42; DLT'de **bel** 501/402; KTS'de **bêl/bil** 110/124; HTS'de **bêl/bil** 86; KPTS'de **bel/bil** 27; ÇTS'de **bêl/bel/bil** 119; TS'de **bel/bil** 41/44; LE'de “Bir asıl boncuğdur ki Öavratlar yüklü olmağičün **biline** bağlarlar.” 158a/2.

bilek: Bilek [Kol ile el arasında bulunan oynak yer]; EUTS'de **biläk** 42; DLT'de **bilek** 194/166; KTS'de **bilek/bilik** 126; HTS'de **bilek** 97; KPTS'de **bilek/bölek** 31; ÇTS'de **bilek** 144; TS'de **bilek** 45; LE'de “**Bilek** başınuñ 25 hınsıra mâöl olan yumrıca kemigi” 196a/24.

boğaz: Boğaz [Soluk borusunun üst kısmında yer alan solunum ve ses organı]; EUTS'de **boğaz/boğuz** 46; DLT'de **boguz** 183/156; KTS'de **boğuz/boğaz/boğuş** 140; HTS'de **boğaz/boğuz/boğuzdağ** 105; KPTS'de **boğaz/boğaz/boğar/boğuz/bovaz** 34; ÇTS'de **boğurdağ/boğuz/boğaz/boğaç/boğuzlağı/boğuzluğu** 160-161; TS'de **boğaz/boğazlağı/boğazlağı/boğazlavu/boğuz** 48; LE'de “**Boğazına** çıkanaca yimek ve çok yimekten süst ve şağıl olmak” 198b/11. “boğaz” kelimesi Lisânü'l-Etibbâ'da belirtilen anlamının yanı sıra bir yerde de [içi boş bir şeyin ağzına yakın bölümü] anlamıyla da kullanılmıştır: “...Öinde'l-ba'Öz rahmüñ **boğazına** dirler.” 196b/12.

boğun: Boğun [Parmak, kamış, saz vb. bitkilerin şişkince bölümü]; DLT'de **bogun** 201/172; KTS'de **boğun** 140; HTS'de **boğun** 105; KPTS'de **boğun** 34; ÇTS'de **boğım/boğum/boğun** 160; TS'de **boğun** 48; LE'de kelime sadece bir yerde organ ve vücut bölümü anlamıyla ve “barmağ” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır: “Barmağ **boğuni**” 41a/6.

boyın/boyun: Boyun [Gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi] EUTS'de **boyın/boyun** 49; DLT'de **boyın/boyun** 596; KTS'de **boyın/boyun** 144/145; HTS'de **boyun** 108; KPTS'de **boyın/boyını/boyın** 35; ÇTS'de **boyun/moyun** 165; TS'de **boyun** 49; LE'de “**Boyına**

tağdukları Óanberhāme ki misk ve Óanber bile ve ğayrı eczāó-i tıb ile iderler.” 151b/17;
“**Boyun** šadrına duhūl itmek” 186a/14.

bögrek: Böbrek [Kandaki zararlı maddeleri süzüp idrar olarak salan, omurganın sağ ve sol yanında bulunan çift organdan her biri]; EUTS'de **bögrä** 49; DLT'de **bögür** 182/155; KTS'de **bögür** 147; KPTS'de **bögrek/böre/bügrek/bügrük** 36; ÇTS'de **bögrek** 166; TS'de **bögir/bögrek/bögrik** 50; LE'de “**Bögrekde** tamar açılmağdan ve çatlamağdandır.” 47a/5.

bögür: Bögür [İnsan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü]; KPTS'de **bögür** 36; ÇTS'de **bögür** 133; TS **bögür** 50; LE'de “Koltuğ altında **bögür** didükleri yir ki vasatı'l-insān dahı dirler.” 85a/8.

bud/but: But [Bacağın yukarıya doğru kalın kısmı]; EUTS'de **but** 55; DLT'de **büt** 494/396; KTS'de **but** 159; HTS'de **bud/but** 114; KPTS'de **bud/but/but** 39; ÇTS'de **but/buta/büt** 177; DKK'de **but/but** 25-8; LE'de “Bu Óırķu'n-nisāó didükleri tamar yan başından ayağının serçe parmağına gelenece **but** içinde çekilmişdür.” 154b/16; “Óglancıklar **budları** arasına ekerler.” 251b/25 (R132b/2).

burun: Burun [Alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı]; EUTS'de **burun** 54; DLT'de **buruñ** 201/172; KTS'de **burun** 157; HTS'de **burun** 113; KPTS'de **burun** 38; ÇTS'de **burun** 175; TS'de **burun** 53; LE'de “... gözün **burundan** yaña olan köşesindeki nāsūr Óilleti.” 166b/13.

çeñe: Çene [Canlılarda baş bölümünde yer alan, kemik veya kıkırdak ile desteklenen, altlı üstlü dişleri taşıyan ve ağzın kapanıp açılmasını sağlayan kasları üzerinde barındıran iki parçaya verilen ad]; KPTS'de **çene** 48; ÇTS'de **çeñe** 237; TS'de **çeñi** 64; LE'de “Dişi olmayan Óavrat ve dahı kırt et yimek ve taÓāmı iki **çeñe** arasında geve geve yimek.” 143a/17.

çigin: Omuz, omuz başı [Omuz]; KPTS'de **çigin** 51; ÇTS'de **çigin** 249; TS'de **çigin** 68; LE'de “Bir yanına egri ve bir yanı aşığa egri ve **çigini** düşük kimesne.” 8a/15.

deri: Deri [İnsan ve hayvan vücudunu kaplayan tüy, kıl veya pulla kaplı tabaka, cilt, ten]; EUTS'de **täri** 234; DLT'de **teri** 47/33; KTS'de **te/äri** 788; HTS'de **teri/tëri/tiri** 585; KPTS'de **deri/teri/tiri** 59; ÇTS'de **teri/tëri/tiri/tirik** 1113; TS'de **deri** 77; LE'de “**Derinüñ** iç yüzine ve ete ulaşık olan yanına dirler ve taşra yüzine beşre dirler.” 12a/18.

dırnağ/tırnağ: Tırnak [İnsanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka]; EUTS'de **tıranğak/tırnağ/tırngak** 237; DLT'de **turnak** 79/68; KTS'de **tırnağ** 800; HTS'de **dırnağ/tınğak/tırnağ** 148-317; KPTS'de **dırğak/dırnağ/tırnağ** 61; ÇTS'de **tırnağ/tırnağ/tunağ/tuvağ/tuynak/toynağ/tırnağ** 1123; TS'de **dırnağ/dırnağ/tırnağ** 78; LE'de “Bir Óilletdür ki **dırnağda** olur.” 36a/14; “... kırluğan Óilletidür ki **tırnağda** vāķiÓ olur.” 36a/5.

dil: Dil [Dil; tat alma ve konuşma organı]; EUTS'de **tıl/tıl** 236; DLT'de **tıl** 66/52; KTS'de **tıl/tıl** 798/802; HTS'de **dil/tıl** 149; KPTS'de **dil/tıl** 61; ÇTS'de **dil/tıl** 294; TS'de **dil** 79; LE'de “Dil altında ve **dilün** iki yanında olan tamarlardır.” 154b/4.

dilçik: Dilcik, bademcik, küçük dil [Boğazın iki yanında birer tane bulunan, badem biçimindeki organ]; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemlerinin hiçbirinde rastlanmayan bu kelime, Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde “bademcik” anlamıyla geçmektedir. TS'de **dilcik** 79; LE'de “**Dilçik** didükleri nesne inmek ve boğaz inmek dahı dirler.” 17b/13.

- dirsek:** Dirsek [Kol ile ön kol arasındaki eklem arka yanı]; DLT'de **dirsegek/dirsek** 628/523; KTS'de **tirsek** 808; HTS'de **tirsek** 596; KPTS'de **dirsek/tirsek** 62; ÇTS'de **tirsek** 1136; SN'de **dirsek** 170/1; LE'de "İki **dirsekleri** ve dizleri ve karnı ve uylukları arası ayırmak." 55b/2.
- diş:** Diş [Çene kemiklerinin üstüne dizili, ısırpı koparmaya ve çiğnemeye yarayan sert, beyaz organlardan her biri]; EUTS'de **tiş** 241; KTS'de **tiş** 808; HTS'de **diş/tiş** 150; KPTS'de **diş/tiş** 62; ÇTS'de **tiş** 1136; TS'de **diş** 81; LE'de "Şünâyâ ile enyâb arasında olan **diş**." 101b/7.
- diz:** Diz [Kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer]; EUTS'de **tiz** 242; DLT'de **tiz** 496/398; KTS'de **tiz** 810; HTS'de **diz/tiz** 150; KPTS'de **diz/tiz/tizgi** 63; ÇTS'de **diz/tiz** 301; TS'de **diz** 81; LE'de "... **dizlerde** ve mafâsılda olan veca'." 106a/11.
- diz ağırşığı:** Diz kapağı [Dizin diz kapağı kemiği ile kaplı bölümü]; DLT'de **ağırşuk** 85/77; KTS'de **ağırşak** 26; KPTS'de **ağırşak/ağırşak** 4; TS'de **ağırşak** 15; LE'de "**Diz ağırşığı** ve aña beñzer yumrı her ne var ise." 208a/4.
- dudak/tudak:** Dudak [Ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri]; HTS'de **dudak/todak/tudak/tutak** 152-264; KTS'de **dudak/todak/tudak/tutak** 65-113; ÇTS'de **dudak/todak** 306; TS'de **dudak/tudak** 85-224; LE'de "Yalama marazıdır ki **dudakda** olur." 125b/4; "**Tudak** taşrasına devrük olmak." 187a/3.
- el:** El [Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü]; EUTS'de **älig/ilig** 71; DLT'de **elig** 32/19; KTS'de **älig/elig** 226; HTS'de **ël/el/elig/elik/il/ilig** 168; KTS'de **el/il** 71; ÇTS'de **ël/el/elig/elig/ëlik/il/ilig** 230; TS'de **el** 92; LE'de "**Ele** ve ayağa sürdükleri yeñi taşdur." 190b/18.
- emcek:** Emcek, emcik, göğüs, meme, bicik [Yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntıları olan organ]; EUTS'de **ämig/imig** 71; DLT'de **emig** 49/34; KTS'de **emik** 232; HTS'de **emcek/emçek/emük/imcek** 170; KPTS'de **emçek/imçek** 72; ÇTS'de **emcek/emçek/imçek/imçek** 334; TS'de **emcek/emcik/emçek/emcecek** 94; LE'de "Kızlaruñ **emcekleri** büyüyüp tomurcuqlanmak." 198b/21.
- eñek:** Çene, çene kemiği, gerdan [Canlılarda baş bölümünde yer alan, kemik veya kıkırdak ile desteklenen, altı üstü dişleri taşıyan ve ağzın kapanıp açılmasını sağlayan kasları üzerinde barındıran iki parçaya verilen ad]; EUTS'de **ängäk** 72; DLT'de **eñek** 80/68; KTS'de **e/äñe/äk** 235; HTS'de **eñ/eñek/iñek** 173; KPTS'de **enek/eñeg/eñek/iñek** 73; ÇTS'de **eñek/eñek** 338; TS'de **eñek** 95; LE'de "**Eñek** kemüginüñ egrice ucu." 81a/23.
- eñse:** Ense [Boynun arkası]; HTS'de **eñse** 174; KPTS'de **ense/eñse/iñse** 74; ÇTS'de **eñse** 339; TS'de **eñse** 95; LE'de "Şacı uzun ve çok olan kimesne ki yüzine ve **eñsesine** şarkmış ola. 23b/1.
- eyegü:** Kaburga kemiği [Göğüs kafesini oluşturan, arkadan omurgaya, önden de göğüs kemiğine eklenen uzun, yassı ve eğri kemiklerden her biri, kaburga]; EUTS'de **äyägü** 79; DLT'de **eyegü** 81/70; KTS'de **eyegü** 263; HTS'de **eye/eyegü** 183; KPTS'de **eyeg/eyegü/iygü** 78; ÇTS'de **eyegü** 353; TS'de **eyegü** 99; LE'de "**Eyegü** kemiginüñ yumuşak cânibi ki karın üzerine müşrif olur." 128a/9.
- geyrek:** Kıkırdak, yumuşak göğüs kemiği [Kemik kadar sert olmayan, dayanıklı, esnek, bükülgen, damarsız bağ dokusu]; HTS'de **kökrek** 341; KPTS'de **geyrek** 86; ÇTS'de

- kökrek** 655; TS'de **gegrek/geryek/geyrek** 102; LE'de "**Geyrek** didükleri yumuşak kemik." 164b/17.
- göbek**: Göbek [İnsan ve memeli hayvanlarda göbek bağının düşmesinden sonra karnın ortasında bulunan çukurluk, yağ bağlamış şişman karın]; HTS'de **köbek** 339; KPTS'de **göbek/köbek** 156; TS'de **göbek** 107; LE'de her iki anlamda da kullanılmıştır. "**Göbek** çıkmak ve büyümekdür." 77a/8; "**Göbekle** kasık mabeynine dirler." 83a/19.
- göden bağarsuğ**: Kalın bağırsak [Sindirim borusunun ince bağırsaktan anüse kadar ortalama 1,5 metre uzunluğundaki bölümü]; Bu organ ismine sadece Tarama sözlüğünde rastlanmaktadır. TS'de **göden bağarsuğ** 1078; LE'de "**Göden bağarsuğ** didükleri büyük bağarsuğ" 184b/12.
- gögüs**: Göğüs [Vücudun ön tarafı, sırt karşıtı]; EUTS'de **kögüs/kögüz/köküz** 114; DLT'de **kögüz** 184/157; KTS'de **kögüz/köküs/köküz** 459; HTS'de **kögüz/kögüz/köküs/köküz** 340; KPTS'de **gögüs/kögüs/köks/köküs/kövüs** 156; ÇTS'de **kögüz/köküz/köküz** 459; TS'de **gögüs/gögüz** 108; LE'de "**Gögüs** taşrasına çıkup arka içine gitmek." 42a/1.
- gönül**: Gönül, kalp, yürek [Kalp, gönül, sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı]; EUTS'de **köngül** 115; DLT'de **könül** 63/49; KTS'de **könül** 474; HTS'de **könül/könkül** 343; KPTS'de **könül/kömül** 158; ÇTS'de **könül/kökgü/gökle/kökgü** 474; TS'de **gönül** 109; LE'de "Dil, yaÖni yürek ve **gönül**." 70b/18.
- göz**: Göz [Görme organı, basar]; EUTS'de **köz** 119; DLT'de **köz** 40/26; KTS'de **köz** 487; HTS'de **köz** 349; KPTS'de **köz** 161; ÇTS'de **köz** 661; TS'de **göz** 111; LE'de "**Gözde** bir Öilletdür ki kişi gündüz göremez, gıce görür." 69a/18. Lisânü'l-Etibbâ'da göz kelimesi ayrıca "yanmış kömür, kor" anlamında da kullanılmıştır: "Od **gözidür** ki yanmış kömürdür ki Türkçe **kor** dirler." 36b/7.
- göz kapağı/kapak**: Göz kapağı [Göz yuvarlarının önünde bulunan, birbirine yaklaşarak gözü örten, kenarlarında kirpikler bulunan koruyucu organ]; EUTS'de **kapak** 166; DLT'de **kapak** 192/164; KTS'de **kapak** 355; HTS'de **kapak** 286; KPTS'de **kapak** 126; ÇTS'de **kabağ/kabağ/kapak** 577; TS'de **kapak** 137; LE'de "**Göz kapağı** ağır ve çalıñ olmak" 128a/13; "**Gözde** ve **kapak** içinde olan kum ve toprak gibi nesne belürmekdür." 200b/18.
- ilik**: İlik [Kemiklerin iç boşluklarını dolduran ve kan hücrelerinin yapımını sağlayan doku]; EUTS'de **yilik** 296; DLT'de **ilik/yilik** 49/34; KTS'de **ilik** 320; **ilük** 257; KPTS'de **ilik/ilgik/ilgek/ilik** 109; **ilik** 522; TS'de **ilik** 126; LE'de Oñurğa **iligidür** ki murdâr **ilik** dirler." 229a/18.
- incik**: İncik, kaval kemiği, baldır kemiği [Diz kapağı ile ayak bileği arasında kalan kemik]; HTS'de **yincik/yinçük/yünçük** 687; KPTS'de **inçük/yinçik/yinçük/yünçük** 111; TS'de **incik/incük** 128; LE'de "Bili tolu ve yoğun ve **incikleri** tolu ve yoğun kişi" 10a/3.
- kan**: Kan [Atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı]; EUTS'de **kan** 164; DLT'de **kān/kan** 58/44; KTS'de **kan** 353; HTS'de **kan** 284; KPTS'de **kan** 125; ÇTS'de **kan** 573; TS'de **kan** 135; LE'de "Lākin bundan **kan** almakda dahî ihtiyāt gerekdür." 26a/7.
- karaca**: Pazu [Üst kol]; DLT'de **karı** 543/444; KTS'de **karı** 362; HTS'de **karı** 290; KPTS'de **karı/karıça** 128; ÇTS'de **karaca** 580, **karı** 585, **karu/karuça** 587; TS'de **karaca/karıca** 139; LE'de "Eyegü arasında olan et ve Öinde'l-baÖz uylukda **karacada** olan et" 85a/12.

- karın:** Karın [İnsan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi]; EUTS'de **karın** 168; DLT'de **karın** 27/12; KTS'de **karın** 363; HTS'de **karın** 291; KPTS'de **karın** 128; ÇTS'de **karın/karun** 586; TS'de **karın** 140; LE'de “**Karında** dürtmek ve **karın** yarmak” 44b/4.
- kasık:** Kasık [Vücudun karın ile uyluk arasındaki bölümü]; EUTS'de **kasıg** 169; HTS'de **kasık** 293; KPTS'de **kasıg/kasık/kasuk** 130; TS'de **kasık** 141; LE'de “**Kasıkdur** ki anda kıl biter.” 112b/13.
- kaş:** Kaş [Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar]; EUTS'de **kaş** 170; DLT'de **kāş** 231/183; KTS'de **kaş** 366; HTS'de **kaş** 294; KPTS'de **kaş** 130; ÇTS'de **kaş** 589; TS'de **kaş** 141; LE'de “**Kaşınun** kılları az olan kişidir.” 31b/17.
- kavuk/kavık:** Kavuk, idrar kesesi, idrar torbası, mesane, sidik kavuğu, sidik torbası [Vücuttan dışarıya atılacak olan idrarın toplandığı bölüm]; DLT'de **kavuk/kawuk** 192/165; KTS'de **kavuk/kawuk** 378; HTS'de **kavuk** 298; KPTS'de **karuk/kavug/kavuk** 132; TS'de **kavuk/kavuk** 142; LE'de “**Kavuk** kağşamak ve süst olmak ve yilden kendü yirinden ayrılmak” 17b/16; “Bögrekte ve **kavıkda** taş ve kum vâkiØ olmakdur.” 78b/4.
- kemik/kemük:** Kemik [İnsanın ve omurgalı hayvanların çatısını oluşturan türlü biçimdeki sert organların genel adı]; DLT'de **kemdük** 241/209; KTS'de **kemdük** 395; ÇTS'de **gemük/kömük** 390; TS'de **kemücek/kemük** 145; LE'de “Yumuşak **kemükdür** ki kemürdek dirler. 70a/20; “Diz üstinde hareket iden müdevverce **kemik**. 92a/16.
- kemirdek/kemürdek:** Kıkırdak [Kemik kadar sert olmayan, dayanıklı, esnek, bükülgen, damarsız bağ dokusu]; KPTS'de **kemürdek** 138; ÇTS'de **kemirdek** 609; TS'de **kemirdek/kemirtek/kemirtlek/kemirtlik/kemürdek/kemürtlik** 145; LE'de “Burnun ucındağı yumuşak **kemirdek**” 163b/4; “Yumuşak kemükdür ki **kemürdek** dirler.” 70a/20.
- kıl:** Kıl [Bazı hayvanların derisinde, insan vücudunun belli yerlerinde çıkan, üst deri ürünü olan ipliksi uzantı]; EUTS'de **kıl** 174; DLT'de **kıl** 170/146; KTS'de **kıl** 414; HTS'de **kıl** 315; KPTS'de **kıl** 143; ÇTS'de **kıl** 620; TS'de **kıl** 148; LE'de “Başun **kılı** az olmak” 78a/21.
- kırkbayır:** Kırkbayır [Geviş getiren hayvanların dört gözlü olan midelerinin üçüncü gözü]. Kelimeye sadece Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. TS'de **kırkbayır** 150; LE'de “**Kırkbayır** ki işkenbede olur. 141a/7.
- kirpik:** Kirpik [Göz kapağının kenarındaki kıllar veya bu kıllardan her biri]; EUTS'de **kirpik** 111; DLT'de **kirpik** 240/209; KTS'de **kirpik** 434; HTS'de **kirpük** 329; KPTS'de **kerpik/kirbik/kirbük/kirfik/kirpik/kirbüç** 140; ÇTS'de **kirpig/kirpik/kirpük** 638; TS'de **kirpük** 153; LE'de “**Kirpik** ve saçak ki destmāl ve destār çevresinde olur.” 249a/13.
- kol:** Kol [İnsan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm]; EUTS'de **kol** 180; DLT'de **köl/kol** 180/154; KTS'de **kol** 441; HTS'de **kol** 332; KPTS'de **kol** 152; ÇTS'de **gol/kol** 643; TS'de **kol** 154; LE'de “Meşelā **kolun** iç yüzünden yukarısına çekilmişdür.” 26a/2.
- koltuk:** Koltuk [Omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer]; EUTS'de **koltuk** 181; DLT'de **koltuk** 239/207; KTS'de **koltuk/koltuk** 443; HTS'de **koltuk** 333; KPTS'de **koldug/koltuk/koltuk** 152; ÇTS'de **koltug/koltuk** 645; TS'de **koltuk** 155; LE'de “**Koltuk** altından yanbaşına varanaca” 78b/10.

kulak(ğ): Kulak [Başın her iki yanında bulunan işitme organı]; EUTS'de **kulak** 186; DLT'de **kulak/kulgak/kulkak/kulxak** 76/64-192/165; KTS'de **kulak/kuğak** 493; HTS'de **kuğak/kuğak** 352; KPTS'de **kuğak/kuğak** 162; ÇTS'de **kuğak/kuğak** 606; TS'de **kuğak/kuğak/kuğak** 159; LE'de “**Kulağa** girecek böcek” 211a/17; “Şol saç ki **kuğakdan** tecävüz itmiş ola.” 216b/18.

Lisânü'l-Etibbâ'da “**kuğak**” kelimesi ayrıca “fil kulağı, ayı kulağı, sıçan kulağı” gibi pek çok bitki isminde de geçmektedir: “**Fil kulağı** didükleri otdur.” 13b/11; “**Ayu kulağı** dirler.” 18a/23; “**Sıçan kulağı** dirler bir otdur.” 73b/15.

“**kuğak**” kelimesi bir yerde de deyim içerisinde kullanılmıştır: “**Kulağ tutmak** ve işitmek ma'Önāsına.” 241a/23.

kursak(ğ): Kursak, mide [Kuşların yemek borusu üzerinde bulunan, yiyeceklerin toplandığı torba biçiminde şişkin organ]; EUTS'de **kuruğsak** 188; DLT'de **kuruğsak** 251/220; KTS'de **kuruğsak** 500; HTS'de **kursak** 355; KPTS'de **kursak** 164; ÇTS'de **kursak/kursak** 672; TS'de **kursak/kursak** 160; LE'de “Bir kuşdur ki aña saça kuşu dirler ve anuñ **kursagıdır** ki kürk iderler.” 82a/23; “Kuş katısı didükleri nesne ki ÖArabca kanişa dirler ve **kursak** ma'Önāsına da gelür dimişler.” 123a/6.

kuyruk: Kuyruk [Hayvanların çoğunda, gövdenin sonunda bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ]; EUTS'de **kudruğ/k** 185; DLT'de **kudruk** 170/146; **kudruk/kudruk** 492; HTS'de **kudruk/kuyruğ/kuyruk** 351; KPTS'de **kuyruğ/kuyruk** 166; ÇTS'de **kuyruğ/kuyruk** 677; TS'de **kuyruk** 162; LE'de “Zenebüñ cem'Öidür ki at ve eşek ve bunlara beñzer hayvanların **kuyruqlarıdır**.” 13b/22.

“**kuyruk**” kelimesi Lisânü'l-Etibbâ'da “uç, kenar” anlamlarında da kullanılmıştır: “Gözi **kuyruğıyla** bağan kimesne.” 20a/25; “Kaşlarının **kuyruğı** seyrek ve başı sık ve gür olan kişi” 12a/23.

Bu kelime ayrıca “akrep kuyruğu, sıçan kuyruğu, sığır kuyruğu” gibi bitki isimlerinde de geçmektedir: “**Sığır kuyruğıdır**. Ba'Özilar mayaşıl otı dirler.” 47b/1; “**ÖAkreb kuyruğı** dirler bir otdur.” 100a/19.

Kelime ayrıca bazı hayvan isimlerinde de geçmektedir: “**Kılkuyruğı** dirler bir büyük ördekdür.” 84b/25; “**Kuyrukşalan** didükleri kuş.” 124b/1.

meme: Meme, bicik, emcek, emcik [Yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntılı organ]; DLT'de **emig** 49/34; KTS'de **ämçäk/emik** 230; HTS'de **emcek/emçek/emük/imcek** 170; KPTS'de **emçek/imçek** 72; TS'de **emcek/emcik/emçek/emecek** 94, **memek** 165; LE'de “Meme şişlerine gāyet menfa'Öati keşir olup nāfi'Ö olmağla hālibi dimişlerdür.” 21b/24.

oğlan yatağı: Rahim [Döl yatağı]: Bu isme de sadece Tarama Sözlüğü'nde rastlanmaktadır: TS'de **oğlanyatağı** 172; LE'de “**Oğlan yatağıdır** ki oğlan ile bile çıkar ve hāzır ma'Önāsına da gelür. 126a/4.

omaca: Uyluk, uyluk kemiği [Kalçadan dize kadar olan bacak bölümü, uyluğun iskeletini oluşturan kemik]; KPTS'de **omaca/omrav** (köprücük kemiği) 205; ÇTS'de **omaca** (kemik, kuyruk sokumu kemiği) 863; TS'de **omaca** (uyluk kemiği) 174; LE'de “Sığırın **omacası**” 35b/11.

oñurğa: Omurga [Sırt boyunca uzanarak vücuda destek sağlayan, kemikten, kıkırdaktan veya her ikisinden oluşan, içinde omuriliği barındıran kemik yapı]; EUTS'de **oğurka** 140; KTS'de **oñurka** 586; HTS'de **oñurka/oñurtka** 447; KPTS'de **oñurğa/oğuntağa** 205;

- TS'de **oñurğa/oñurha/oñurka** 175; LE'de "Kimsenüñ **oñurğasın** śımağ ve delmek" 174a/17.
- oturağ**: Kıç, kaba et [Kuyruk sokumu bölgesi, kaba et, kaba but, popo, makat]; KPTS'de **oturağ** 206; ÇTS'de **oturağ** 869; TS'de **oturağ/oturağ** 176; LE'de "Uyluqları ve **oturağ** yiri birisi dahı arıç ve etsiz olan kimesne" 15a/13.
- öd**: Safra, safra kesesi [Safra]; EUTS'de **öt** 154; DLT'de **öt** 34/20; KTS'de **öt** 621; HTS'de **öt** 464; KPTS'de **öd/öt** 212; TS'de **öd** 212; LE'de "Adam **ödi**, meräre maŌnāsına ve sāŌir ħayvānātuñ **ödi**ne dahı zehre dirler." 112b/18.
- ökçe**: Ökçe [Topuğun arka bölümü]; KTS'de **ökçe/ökçä** 606; HTS'de **ökçe** 457; ÇTS'de **ökçe** 872; KPTS'de **ökçe/ökçe/öksem** 209; TS'de **ökçe** 179; LE'de "Ayaqlarınun başı birbirine yakın olup **ökçeleri** ayrağ olan. 23b/24.
- öyken**: Akciğer [Göğüs kafesinin büyük bir bölümünü içten kaplayan, kanı temizleyen, sağlı sollu iki parçadan oluşan solunum organı]; EUTS'de **öpke** 152; DLT'de **öpke** 76/64; KTS'de **öpke** 614; HTS'de **öpke/öwke** 461; KPTS'de **öpke/öpkü/öyke/öyken** 211; TS'de **öyken** 182; LE'de "**Öykene** ve gögse ve öksürüğe nāfiŌdür." 220b/12.
- şaç**: Saç [Baş derisini kaplayan kıllar]; EUTS'de **saç** 192; DLT'de **saç** 9/5; KTS'de **saç** 644; HTS'de **saç** 490; KPTS'de **saç/şaç/saş** 221; ÇTS'de **saç** 933; TS'de **şaç** 188; LE'de "Depesinüñ ve alnıñ **şacı** dökülmiş kişi" 7a/5.
- şagrı**: Sağrı [Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm]; DLT'de **sagrı** 598/488; KTS'de **sagrı** 648; HTS'de **sagrı** 494; KPTS'de **sagrı/şagrı** 223; ÇTS'de **sagrı** 938; DDK'de **şagrı** 211-1; LE'de "Segirden, oturağ yirinde olan şalın et ve **şagrı**, uca dimekdür." 211b/3.
- şakağ**: Çene altı [Çene altındaki sarkık et]; DLT'de **sakak** 144/125; KTS'de **şakağ** 648; HTS'de **şakağ** 496; KPTS'de **şakağ** 223; ÇTS'de **şakağ** 941; TS'de **şakağ** 189; LE'de "Mañbūblaruñ boğazı altındaki olan sarkıç yumrıca et ki muñsenātdan Ōaddolunur. Türkçe **şakağ** dirler." 162b/16.
- şakal/şakal**: Sakal [Yetişkin erkeklerde yanak ve alt çenede çıkan kılların tümü]; EUTS'de **şakal** 194; DLT'de **sakal** 53/39; KTS'de **şakal** 649; HTS'de **şakal** 496; KPTS'de **şakal/şakal** 223; ÇTS'de **şakal** 941; TS'de **şakal** 189; LE'de "Bıyığı ve **şakalı** taze gelmiş yigitcik" 222a/2; "Emred oğlan, yaŌni **şakalı** gelmemiş oğlan" 61a/2.
- segirden**: Oturak yeri, uca [Kuyruk sokumu kemiği]; DLT'de, KTS'de, HTS'de ve ÇTS'de kelimenin türediği "sekirt-" fiiline rastlanmaktadır. KPTS'de **segirden** 230; TS'de **sekirden** 195; LE'de "**Segirden**, oturağ yirinde olan şalın et ve şagrı, uca dimekdür." 211b/2.
- siñir**: Sinir [1. Duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet; 2. Kas kirişi ve zarı]; EUTS'de **singir** 206; DLT'de **sinir** 603/494; KTS'de **siñir** 689; HTS'de **siñir** 524; KPTS'de **siñir** 237; ÇTS'de **siñir** 991; DDK'de **siñir** 22-12; LE'de kelime her iki anlamda da kullanılmıştır. 1. anlama örnek: "Dilüñ **siñirleri** büzülmekdür." 57a/16; 2. anlama örnek: "**Siñirlü** etdür. Yağlu olmamağla haźmı serŌdür." 156b/9.
- süksün**: Ense, boyun kökü [Boynun arkası, art, arka]; EUTS'de **süksün** 215; KPTS'de **süksün** 244; TS'de **süksün** 207; LE'de "**Süksün** ve eñse dimekdür. Ķafa maŌnāsına." 251b/25 (R132b/7).

taban: Taban [Ayağın alt yüzü, aya]; DLT'de **taban** 201/172; KTS'de **taban** 723; HTS'de **taban** 555; KPTS'de **taban** 257; ÇTS'de **taban** 1058; TS'de **taban/tabān** 212; LE'de "Ayağ ve iz ve **taban** ve bahāne ma'ŕnāsına" 48b/2.

talak: Dalak [Midenin arkasında, diyaframın altında, sol böbreğin üstünde, yassı, uzunca, akyuvar üreten ve yıpranmış alyuvarları toplayan, damarlı, gevşek bir dokudan oluşmuş organ]; DLT'de **solak/talak** 207/178; KTS'de **sulak/talak** 703-727; KPTS'de **talak/talak** 259; ÇTS'de **talak** 1069; EATS'de **talak** 626; LE'de "Talāk bozğunluğı ve za'ŕfi ve veremidür." 143a/6.

tamak: Damak [Ağız boşluğunun tavanı]; EUTS'de **tamak/tamgak** 222; DLT'de **tamak/tamgak** 28/13-236/205; KTS'de **tamak/tamgak** 729; HTS'de **tamak** 562; KPTS'de **damak/tamag/tamak/tamav** 260; ÇTS'de **tamag/tamak** 1073; TS'de **tamak** 213; LE'de "Oğlan **tamağını** kaldurmak. Bir marazdur ki **tamağı** düşer, kaldururlar." 48b/4.

tamar: Damar [Canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanal]; DLT'de **tamar/tamur/tamir** 182/155-533/433; KTS'de **tamar/tamur/tamir** 729; HTS'de **tamar/tamir/tamur** 563; KPTS'de **damar/tamar/tamar/tamir/tamur** 55; ÇTS'de **damar/tamar/tamur** 1074; TS'de **tamar** 213; LE'de "Bir **tamardur** ki dirsegün iç yüzünden taşraya toğrı üstinde tolaşup ip gibi çekilmişdür. 72b/2.

taşak: Taşak [Er bezi, erkeklik bezi, haya]; DLT'de **taşak** 191/163; KTS'de **taşak** 760; HTS'de **taşak** 571; KPTS'de **taşak** 264; LE'de "Hāyası çekilmiş kimesne ve **taşakları** çıkmışdur ki hādım dirler." 88a/5.

topuk: Topuk [Ayağın yuvarlakça olan alt bölümü]; EUTS'de **tobık** 242; KTS'de **topuk** 819; HTS'de **topuğ/topuk** 601; KPTS'de **topuk/dobuk/dopuk/tapek/tobuk** 281; ÇTS'de **tofuk/topuk/topak** 1148; TS'de **topuk** 222; LE'de "Topuk didükleri yumrıca kemik ki sāk ile kadem mülteki olduğı yirde olur." 198b/22.

toynak: Toynak [At, eşek vb. tek tırnaklı hayvanların tırnağı]; DLT'de **tuyag** 517/416; KTS'de **tuyag** 841; HTS'de **toynak/tuyak** 609; KPTS'de **doynak/toynak/toynak/tuyak/tuynak** 281; ÇTS'de **toyak/toynağ/toynak** 1152; TS'de **tuynak** 227; LE'de "Atuñ dizi ve **toynağı** yanında olan boynuz gibice olur gümrehlenür bir dırnak gibidür." 155a/10.

uca: Uca [Kuyruk sokumu kemiği]; EUTS'de **uçā** 261; DLT'de **uçā** 56/42; KTS'de **uçā** 858; HTS'de **uçā** 617; KPTS'de **uçā** 291; ÇTS'de **uçā** 1179; TS'de **uca** 228; LE'de "Uca didükleri aŕžānuñ başı ki bilek altındağı kemikdür." 74a/18.

uyluk: Uyluk [Kalçadan dize kadar olan bacak bölümü]; EUTS'de **udluğ** 262; DLT'de **udluk** 62/48; HTS'de **uyluk** 631; KPTS'de **uyluk** 296; ÇTS'de **uyluk** 1192; TS'de **oyluk/uyluk** 234; LE'de "İki **uyluk** arası giñ ve ırak olmak ve semüzlikden apışı apışı yürimek." 40b/4.

yağrın: Yağrın [Kürek kemiği]; DLT'de **yarın** 453/356; KTS'de **yarın** 956; HTS'de **yağrın** 652; KPTS'de **yağrın** 306; ÇTS'de **yağ(ı)rın** 1220; TS'de **yağrını/yağrın** 242; LE'de "ŖAvām ortasında eñse ve **yağrında** olur." 193b/5.

yañak: Yanak [Yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü]; EUTS'de **yanggak** 283; DLT'de **yañak** 218/187; KTS'de **yañak** 939; HTS'de **yanak/yañak** 659; KPTS'de **yanggak/yañak** 310; ÇTS'de **yañak** 1227; EATS'de **yanağ/yanak**; LE'de "Büyük ve degirmi **yañak**" 108a/4.

yürek: Yürek [Kalp]; EUTS'de **yüräk** 307; DLT'de **yürek** 33/1963; KTS'de **yüre/äk** 1035; HTS'de **yürek** 702; KPTS'de **yürek** 333; ÇTS'de **yürek** 1265; TS'de **yürek** 266; LE'de “**Yürek** muhtarib olmağdur ve deprenmekdür.” 85b/19.

yüz: Yüz [Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, surat]; EUTS'de **yüz** 307; DLT'de **yüz** 35/22; KTS'de **yüz** 1036; HTS'de **yüz** 703; KPTS'de **yüz** 333; ÇTS'de **yüz** 1266; TS'de **yüz** 267; LE'de “**Yüzde** olan pışdır ki cuğd dahj dirler.” 51a/5.

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz Lisânü'l-Etibbâ adlı eserde, 114 farklı organ adı tespit ettik. 114 organ adından 99'u Türkçe kökenli olup incelememizin esasını oluşturmaktadır. Eserin yazılmış olduğu dönem dikkate alındığında Türkçe kökenli organ adlarının kullanım oranının Arapça, Farsça, Yunanca, Latince vb. dillerden geçmiş organ adlarına göre bir hayli yüksek olduğu görülmektedir.

Lisânü'l-Etibbâ'da tespit ettiğimiz Türkçe kökenli organ adlarından “*beyni, diz ağırşığı, eñek, eyegü, geyrek, omaca, öyken, segirden, süksün*” adları dışında kalan 90 organ isminin aynen veya çeşitli ses değişimleri yoluyla eski ya da orta Türkçe döneminden Türkiye Türkçesine kadar kullanıldığını, hâlen Güncel Türkçe Sözlük'te yer aldığını tespit ettik. Bu 90 organ adı içerisinde “*ağız, alın, baş, boğaz, boyun, bud/but, burun, çeñe, kıan, eñse, kıarın, kıaş, kıavuk, kııl, kırpik, kıol, kıoltuk, oturağ, ökçe, şaş, şakak, şakal, siñir, taban, yağrın, yañağ, yürek, yüz*” adları, Eski Türkçe döneminde kullanıldığı şekilleriyle, hiçbir ses değişimine uğramadan Güncel Türkçe Sözlük'te aynı şekliyle yer alırken; yine bu 90 organ adından “*avuc, ayak, baldır, barmağ, beñ, bil, boğun, bögrek, dırnağ/tırnağ, dirsek, diş, diz, diz ağırşığı, dudak/tudağ, el, emcek, göbek, göğüs, göñül, göz, ilik, incik, kıaraca, kıasık, kemik, kıulağ, kıursağ, kıuyruk, meme, oñurgâ, öd, öyken, tamağ, toynağ, uca, uyluk, yağrın, yañağ*” adları da Eski ve Orta Türkçe döneminden günümüze kadar çeşitli ses değişimleriyle kullanılagelmıştır. Ayrıca Lisânü'l-Etibbâ'da ele aldığımız Türkçe Kökenli kelimelerden “*böğür, çeñe, çigin, dilçik, eñse, geyrek, göbek, göden bağarsuğ, incik, kemirdek/kemürdek, kırkıbayır, meme, oğlan yatağı, omaca, segirden*” adlarına Eski Türkçe döneminin söz varlığını ortaya koyan sözlüklerde rastlayamadık.

Lisânü'l-Etibbâ'daki Türkçe organ adlarından bazılarının metinde birden çok anlamda kullanıldığı da görülmektedir. “*ağız*” organ adı anlamının dışında “*kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı; uç, kenar; birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak; kesici aletlerin keskin tarafı*” gibi dört farklı anlamda kullanılırken, “*arğa*” kelimesi “*sırt*” anlamının dışında “*Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters yanı, ön karşıtı*” anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca “*ayak*” kelimesi organ olan “*ayak*” anlamının dışında “*birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biri, hayvanlarda bacak*” gibi iki farklı anlamda daha kullanılmıştır. “*baş*” kelimesi organ anlamının yanında “*saç, bir yerin tepe noktası, başak, bir şeyin uç veya başlangıç noktası*” gibi anlamlarda da kullanılmıştır. “*boğaz*” kelimesi organ anlamının yanında “*içi boş bir şeyin ağzına yakın bölümü*” anlamında da kullanılmıştır. “*göz*” kelimesi organ anlamının yanında “*yanmış kömür, kor*” anlamında da kullanılmıştır. “*kuyruk*” kelimesi organ anlamının yanında “*uç, kenar*” anlamında da kullanılmıştır.

“*Göz kapağı*” anlamında kullanılan “*kapağ*” kelimesinin Güncel Türkçe Sözlük'deki anlamları arasında bu anlamda bir kullanımının olmadığı tespit edilmiştir.

Lisânü'l-Etibbâ'da bazı organ isimlerinin, organ ismi olmalarının yanında bazı bitki isimlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi “kulağ” organ adı “fil kulağı, ayu kulağı, şıçan kulağı” gibi bitki isimlerinde geçerken, “kuyruk” organ ismi de “şığır kuyruğı, Ökreb kuyruğı” gibi bitki isimlerinin adlandırılmalarında kullanılmıştır. Ayrıca “kuyruk” organ adı “kılkuyruğı ve kuyrukşalan” gibi hayvan isimlerinde de geçmektedir.

KISALTMALAR

- ÇTS: Çağatay Türkçesi Sözlüğü
DKK: Dede Korkut Kitabı
DLT: Dîvânü Lugâti't-Türk
EATS: Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü
EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
HTS: Harezmi-Altinordu Türkçesi Sözlüğü
KPTS: Kıpça Türkçesi Sözlüğü
KTS: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
LE: Lisânü'l-Etibbâ
SN: Süheyl ü Nevbahar
TS: Yeni Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Adivar, Adnan (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmâni* (Haz. Recep Toparlı), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Batmaz, Macidegül (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bayat, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Tarihi Yayınları.
- Böler, Tuncay (2014). *Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Kesit yayınları.
- Canpolat, Mustafa – Önler, Zafer (2007). *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, Ali (2012). *Mesud bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedâyi'ü) İnceleme – Metin – Dizin*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Dilçin, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Levent (2005). Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1.
- Doğan, Şaban (2012). *Ebulfeyz Mustafa Efendi Risâle-i Feyziyye fî Lügâti'l-Müfredâti't-Tıbbiyye*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. – Akkoyunlu, Ziyad (2013). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks – Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gümüştam, Gürkan (2009). *Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Tertib-i Mualece'deki Organ Adlı Tıp Terimleri*, TDAY-Belleten, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S. I, s. 25-50.
- Gürkan, Mahmut (2013). *İslam Öncesi Uygur Tıp Metinlerinde Bulunan Hayvansal Drog İsimleri*, Avrasya Terim Dergisi. 1 (2).
- Güven, Meriç (2008). *Kitâbu'l-Müntehâb F'it-Tıbb'daki Türkçe Organ Adları*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23.
- Güven, Meriç (2009). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 26.
- Kaçalin, Mustafa S. (2011). *Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, Fatih (2018). *Lisânü'l-Etibbâ - Tabiplerin Dili (Giriş – Çeviriyazılı Metin – Söz Varlığı – Madde Başları Dizini)*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Küçük, Paki (2010). *Şerafeddin Sabuncuoğlu - Mücerreb-nâme*. Ankara: Kültür Ajans Yayınevi.
- Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî (2013). *Lügat-ı Halîmî* (Haz. Adem Uzun), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien (2000). *Thesaurus Linguarium Orientalium Turcicae – Arabicae – Persicae Lexicon Turcico – Arabico – Persicum*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Murad, Sibel (2009). *Lugât-i Müşkilât-ı Ecza Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş – İnceleme – Metin – Dizinler)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Önler, Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (2006). *Turkish And English Lexicon Nev Edition*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (2009). *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye* (Haz. Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Steingass, Francis Joseph (2005). *A Comprehensive Persian – English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Şemseddin Sami (1996). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Toparlı, Recep – Vural, Hanifi – Karaatlı Recep (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005) *Yazım Kılavuzu*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011) *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Unat, Ekrem Kadri – İhsanoğlu, Ekmeleddin – Vural, Suat (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Suat (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, Suat (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yelten, Muhammet (1993). *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A., ve Şimşek. H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.